

CROATICA CHRISTIANA PERIODICA

ČASOPIS INSTITUTA ZA CRKVENU POVIJEST
KATOLIČKOGA BOGOSLOVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

God. XLVIII.

Zagreb, 2024.

Broj 93

rasprave i prilozi

UDK 272-789.32(497.6Olovo)“10/13”

7.033:27-523.42(497.6Olovo)

<https://doi.org/10.53745/ccp.48.93.1>

Prethodno priopćenje

Primljeno: 5. travnja 2022.

Prihvaćeno za objavljivanje: 15. ožujka 2024.

NOVI PRILOZI ISTRAŽIVANJU SREDNOVJEKOVNOG FRANJEVAČKOG SAMOSTANA I CRKVE UZNESENJA BLAŽENE DJEVICE MARIJE U OLOVU

Rosana RATKOVČIĆ

Sveučilište Sjever

Trg dr. Žarka Dolinara, 48 000 Koprivnica

rosana.ratkovic@zg.t-com.hr

Polazeći od kulturno-povijesnog konteksta Olova u srednjem vijeku i povijesti franjevačkog samostana i crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije, pokušali smo istražiti mogućnosti interpretacije crteža ulomka izgubljenih zidnih slika koje su se nalazile u kapeli crkve, pronađenih prilikom arheoloških istraživanja 1886. godine. Taj je crtež jedini zabilježeni trag izgubljenih zidnih slika iz crkve uništene 1704. godine, a autor crteža je Čiro Truhelka, koji je vodio navedena arheološka istraživanja. Crkva je vjerojatno sagrađena već oko 1340. godine, kao jedna od prvih crkava novoosnovane franjevačke Bosanske vikarije, prije izgradnje franjevačkog samostana, koji se prvi put spominje 1375. godine. Potrebu za gradnjom i oslikavanjem crkve povezali smo s prisustvom velikog broja katoličkih doseljenika na području na kojem su starosjedioci većinom pripadnici Crkve bosanske. Na području gdje je Crkva bosanska bila vodeća vjerska zajednica, koja za svoje obrede nije trebala posebne vjerske građevine, vjerojatno nije bilo majstora koji su imali znanja potrebna za gradnju i oslikavanje crkve. S obzirom na čvrste

trgovačke i kulturne veze Bosne i Dubrovnika u srednjem vijeku, na vjerojatno djelovanje dubrovačkog majstora na zidnim slikama u Paniku kod Bileće iz prvih desetljeća 12. stoljeća i na dokumentirano djelovanje dubrovačkih majstora u Bosni u 15. stoljeću, pretpostavili smo da su majstori koji su gradili i oslikali olovsku crkvu također došli iz Dubrovnika.

KLJUČNE RIJEČI: *crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Olovu, franjevačka Bosanska vikarija, Crkva bosanska, rudarstvo u Olovu, veze Olova i Dubrovnika u srednjem vijeku, srednjovjekovno zidno slikarstvo*

Uvod

Gradić Olovo u prošlosti je imao daleko veće značenje od današnjega. U srednjem vijeku razvio se kao rudarsko naselje, a time i značajno trgovačko središte, uz rudnike olova po kojima je dobio ime. Kasnije je Olovo postalo i veliko hodočasničko okupljalište poznato po čudotvornoj slici Gospe Olovске, koja se nalazila u crkvi franjevačkog samostana posvećenog Uznesenju Bogorodice.

Nakon osmanskog osvajanja Bosne potpuno se promijenio sastav stanovništva pa u Olovu danas većinom žive Bošnjaci muslimani, a gotovo uopće nema katolika. Rudnici su u sljedećim stoljećima postupno prestali s radom, a čudotvorna slika Gospe Olovске vjerojatno je izgorjela u požaru u kojem su 1704. godine uništeni franjevački samostan i crkva.¹

Današnja crkva u Olovu građena je prema projektu Karla Paržika, od 1930. do 1932. godine,² kao rezultat zalaganja i entuzijazma fra Luje Zloušića, koji je želio da »nekada slavno mjesto ponovno dobije ulogu bosanskog, odnosno balkanskog Lourdesa«³ (Slika 1).

U Olovu se i danas okupljaju hodočasnici, osobito na blagdan Velike Gospe, kako je bio običaj i u

Slika 1.

¹ Stjepan DUVNJAK, »Bogorodičine slike Gospe Olovске«, *Tristota obljetnica stradanja samostana i crkve u Olovu. Zbornik radova sa Znanstvenog skupa* (ur. Marko KARAMATIĆ), Sarajevo, 2008., str. 116.

² Marko KARAMATIĆ, Andrija NIKIĆ, *Blago franjevačkih samostana Bosne i Hercegovine*, Zagreb, 1990., str. 55.

³ Andrija ZIRDUM, »Olovski (crni) kamen – čuvar tradicije«, *Tristota obljetnica stradanja samostana i crkve u Olovu*, str. 140.

ranijim stoljećima. Zadržao se i stari običaj da na hodočašće u Olovo osim katolika dolaze i pripadnici drugih vjera, pravoslavci i muslimani, ne samo iz Bosne nego i iz okolnih krajeva.⁴

Od srednjovjekovnog franjevačkog samostana i crkve danas je ostao samo crni kamen na ledini ispred današnje crkve, koji je predstavljao dio lijevog dovratnika stare crkve.⁵ Kamen je pocrnio od svijeća, jer je paljenje svijeća pored ovog kamena stoljećima uobičajeni dio hodočasničkog rituala (Slika 2).

Slika 2.

loških istraživanja franjevačkog samostana i crkve u Olovu 1886. godine, što je bio njegov prvi istraživački zadatak na terenu po dolasku u Sarajevo, a objavljen članak predstavlja izvještaj o tim istraživanjima, upotpunjen pregledom povijesnih izvora. Članak u *Glasniku Zemaljskog muzeja* potpisuje Kosta Hörmann, pa gotovo svi autori koji su kasnije pisali o franjevačkom samostanu i crkvi u Olovu pripisuju autorstvo istraživanja i članka Kosti Hörmannu.

1. Pregled literature

Osnovu za istraživanje srednjovjekovnog franjevačkog samostana, crkve i zidnih slika u Olovu predstavlja članak Ćire Truhelke (1865. – 1942.), koji je potpisan imenom Koste Hörmanna, objavljen 1889. godine u prvom broju *Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu*.⁶ Zemaljski muzej u Sarajevu osnovan je 1888. godine na inicijativu austro-ugarske uprave Bosne i Hercegovine, a Ćiro Truhelka došao je raditi u Sarajevo 1886. po preporuci Isidora Kršnjavog kao kustos koji je trebao postaviti osnove za osnivanje toga muzeja. Kosta Hörmann (1850. – 1921.) bio je prvi ravnatelj novoosnovanog Zemaljskog muzeja i prvi urednik *Glasnika Zemaljskog muzeja*, koji počinje s izlaženjem 1889. godine.

Ćiro Truhelka bio je voditelj arheoloških istraživanja franjevačkog samostana i crkve u Olovu 1886. godine, što je bio njegov prvi istraživački zadatak na terenu po dolasku u Sarajevo, a objavljen članak predstavlja izvještaj o tim istraživanjima, upotpunjen pregledom povijesnih izvora. Članak u *Glasniku Zemaljskog muzeja* potpisuje Kosta Hörmann, pa gotovo svi autori koji su kasnije pisali o franjevačkom samostanu i crkvi u Olovu pripisuju autorstvo istraživanja i članka Kosti Hörmannu.

⁴ Hodočašća u Olovu kao mogućnost međureligijskog dijaloga znanstveno istražuje u svojoj doktorskoj disertaciji o. Zvonko MARTIĆ, *Hodočasničko mjesto kao prostor međureligijskog dijaloga – marijansko svetište u Olovu*, doktorska disertacija, Zagreb, 2016.

⁵ Bernardin MATIĆ, *Gospa Olovska, Mala monografija i hodočasnički vodič*, Sarajevo, 1991., str. 31.

⁶ Zahvaljujem kolegi Dejanu Zadri na informaciji o Truhelkinu autorstvu istraživanja navedenoj u njegovim memoarima.

U svojim memoarima *Uspomene jednog pionira* Ćiro Truhelka opisuje kako je došlo do pogrešno navedenog autorstva.⁷ Ćiro Truhelka bilježi kako je nakon obavljenih istraživanja u Olovu i povratka u Sarajevo napisao izvještaj o svojim istraživanjima i historijat tog rudarskoga grada i katoličkog prošteništa, »upotrijebiš vrele koja su mu taj čas bila pri ruci«⁸. Taj izvještaj poslan je u Beč i svidio se Benjaminu Kallayu (1839. – 1903.), austrougarskom upravitelju Bosne i Hercegovine, koji je naložio da se štampa u feljtonu tadašnjeg njemačkog lista *Bosnische Post*.⁹

Kosta Hörmann je bez znanja autora preveo taj članak na hrvatski, dodao narodnu pjesmu o Anici djevojci i olovskoj crkvi te objavio članak pod svojim imenom u prvom broju *Glasnika Zemaljskog muzeja*.¹⁰ Kasnije je članak Koste Hörmanna preveden na njemački i poslan u Beč da bi bilo objavljen u prvom svesku *Wissenschaftliche Mitteilnugen aus Bosnien und der Herzegovina*, njemačkog glasila koje je osnovao Benjamin Kallay.¹¹ Tada je iz Beča »stiglo na vladu hitno brzojavno pitanje« tko je zapravo pisac članka o Olovu – Ćiro Truhelka, koji je davno prije poslao izvještaj o tome štampan u *Bosnische Postu*, ili autor koji je pod svojim imenom ponudio istu radnju za *Wissenschaftliche Mitteilnugen*.¹² Ćiro Truhelka piše kako ga je »dobar prijatelj« očajan molio za savjet što da radi da ne dođe do skandala,¹³ pa mu je savjetovao da javi Kallayu kako su taj članak zajednički obradili, ali u *Glasniku Zemaljskog muzeja* zabunom nije navedeno njegovo ime.¹⁴

Taj članak i danas predstavlja jedinu informaciju o rezultatima arheoloških istraživanja franjevačkog samostana i crkve u Olovu pa smo zbog toga posvetili malo više prostora objašnjenju kako je došlo do pogrešno navedenog autorstva. Arheološki ostatci su nakon istraživanja ponovno zatrani pa Ćiro Truhelka ostaje jedini koji je zaista imao uvid u izgled tog lokaliteta. Svi kasniji autori koji su pisali o franjevačkom samostanu u Olovu oslanjanju se na taj članak i često ga citiraju, uvijek pod imenom Koste Hörmanna. Samo Andrija Zirdum spominje Ćiru Truhelku kao voditelja istraživanja.¹⁵

Najpotpuniji pregled povijesti franjevačkog samostana i crkve u Olovu dao je franjevac Bernardin Matić u knjižici *Gospa olovska, mala monografija i hodočasnički vodič* iz 1991. godine.¹⁶ Godine 2008. objavljen je *Zbornik radova sa znanstvenog skupa Tristota obljetnica stradanja samostana i crkve u Olovu* (1704. – 2004.), kojem je urednik Marko Karamatić. To je interdisciplinarno koncipiran zbornik s tekstovima koji obuhvaćaju teme vezane uz povijest franjevačkog samostana i crkve i olovskih franjevaca.¹⁷

⁷ Ćiro TRUHELKA, *Uspomene jednog pionira*, Zagreb, 2012., str. 45–46.

⁸ Ć. TRUHELKA, *Uspomene*, str. 46.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ Ćiro Truhelka u svojem opisu tog događaja nigdje ne spominje ime Koste Hörmanna, a navodi ga kao »dobrog prijatelja«, pri čemu ponekad upotrebljava navodne znakove.

¹⁴ Ć. TRUHELKA, *Uspomene*, str. 46.

¹⁵ A. ZIRDUM, »Olovski (crni) kamen«, str. 131.

¹⁶ B. MATIĆ, *Gospa Olovska*.

¹⁷ *Usp. Tristota obljetnica stradanja samostana i crkve u Olovu. Zbornik radova sa Znanstvenog skupa* (ur. Marko KARAMATIĆ), Sarajevo, 2008.

O ulomcima zidnih slika iz crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Olovu piše Zdravko Kajmaković u knjizi *Zidno slikarstvo u Bosni i Hercegovini* iz 1971. godine, u kojoj se bavi zidnim slikarstvom u svim vjerskim građevina na području Bosne i Hercegovine, katoličkim, pravoslavnim i islamskim, a ulomke iz Olova razmatra u poglavlju *Zidno slikarstvo zapadnog stila*.¹⁸ Ulomke zidnih slika iz olovske crkve spominje i fra Andrija Zirdum u članku objavljenom u navedenom *Zborniku radova sa znanstvenog skupa Tristota obljetnica stradanja samostana i crkve u Olovu*.¹⁹

2. Povijest Olova, franjevačkog samostana i crkve

Olovo se u pisanim dokumentima prvi put spominje 1382. godine pod imenom »Olovo Plumbum«, a 1415. godine pod nazivom »città de Piombo«.²⁰ U to je vrijeme u Bosni započelo intenzivnije iskorištavanje i trgovina olovnom rudom.²¹ Stari rudnik olova bio je poznat mnogo ranije, još u vremenu rimske dominacije u Panoniji i Dalmaciji.²²

Franjevački samostan u Olovu jedan je od najstarijih u Bosni. Prvi put se spominje u popisu franjevačkih samostana Bartolomeja Pizanskog *De conformitate vitae B. Francisci* (1385./90.), u kojem je koristio podatke iz 1375. godine.²³ Prema tom popisu Bosanska vikarija obuhvaća sve zemlje od Crnog mora do Istre, s dijelovima Ugarske i Vlaške, sa sedam kustodija i 36 samostana.²⁴ Na području Bosanske kustodije spominju se samostani u Milama, Kraljevoj Sutjesci, Lašvi i Olovu,²⁵ koje možemo smatrati najstarijim franjevačkim samostanima u Bosni.

Poslije popisa Bartolomeja Pizanskog prve sljedeće podatke o franjevačkim samostanima u Bosni donose osmanski izvori iz druge polovice 15. stoljeća, koji spominju franjevačke samostane u Fojnici, Kreševu, Visokom, Sutjesci, Zvorniku, Olovu, Srebrenici i drugim mjestima.²⁶

Postojanje crkve u Olovu zabilježeno je u Dubrovačkom ljetopisu 10. travnja 1454. godine. Dokument kaže »izmiri se Herceg Stjepan s Dubrovnikom, sa ženom Jelenom, sinom Vladislavom te sa svojim zetom, bosanskim kraljem. Ovom se izmirenju obradovaše oba zeta, a obje njegove kćeri, Katarina i Marija, poslaše darove Gospinoj crkvi u Olovo.«²⁷ Osim podatka o postojanju crkve posvećene Bogorodici u Olovu, iz tog dokumenta saznajemo i da su bosanske velikaške obitelji darivale olovsku crkvu.

¹⁸ Zdravko KAJMAKOVIĆ, *Zidno slikarstvo u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1971., str. 79–80.

¹⁹ A. ZIRDUM, »Olovski (crni) kamen«, str. 131–140.

²⁰ Kosta HÖRMANN (Ćiro TRUHELKA), »Olovo«, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, sv. 2, 1889., str. 65.

²¹ B. MATIĆ, *Gospa Olovska*, str. 9.

²² Desanka KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, *Gradska naselja srednjovjekovne Bosanske države*, Sarajevo, 1978., str. 34.

²³ D. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, *Gradska naselja*, str. 284; Anđelko BARUN, *Svjedoci i učitelji – Povijest franjevača Bosne Srebrene*, Sarajevo – Zagreb, 2003., str. 124.

²⁴ A. BARUN, *Svjedoci i učitelji*, str. 124.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ D. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, *Gradska naselja*, str. 288.

²⁷ B. MATIĆ, *Gospa Olovska*, str. 13–14.

Atanazije Jurjević (Atanasio Giuriceo, 1590. – 1640.), u izvještaju o svom putovanju za cara Ferdinanda II. iz 1626. godine ne navodi vrijeme nastanka samostana, ali ističe njegovu starost; »un monastero molto antico delli Rdi padri di S. Francesco del Osservanza«²⁸. Franjevački povjesničar Luka Vading (Lucas Wadding, 1588. – 1657.) bilježi u svom ljetopisu (*Annales Minorum*, 1625. – 1654.) »da su Ovoljani imali crkvu od vajakada, a franjevci ih iz bližih samostana služili, dok napokon uz istu crkvu franjevci samostan načiniše«²⁹, što upućuje da se crkva posvećena Blaženoj Djevici Mariji ondje vjerojatno nalazila prije samostana. Franjevac Franjo Sudić Varadinac u djelu *Pastor bonus* objavljenom u Veneciji 1679. godine također je zabilježio da je bila načinjena crkva na čast Blaženoj Djevici Mariji kojoj su franjevci pridružili samostan.³⁰

Prilikom osmanskog osvajanja Bosne 1463. godine franjevački samostan i crkva u Olovu bili su pošteđeni razaranja.³¹ Čini se da su stanovnici Olova, zbog rudarstva i nekih zanata koji su u vezi s rudarstvom, uživali neko vrijeme određenu naklonost osmanske vlasti, koja ih je kao majstore i zanatlije trebala.³² Crkva je stajala još 240 godina i upravo su u tom razdoblju, obilježenu osmanskom vlasti, hodočašća crkvi i slici Gospe Olovske dosegla vrhunac.³³

Hodočašće čudotvornoj slici Gospe Olovske opisao je fra Franjo Sudić Varadinac u spomenutom djelu *Pastor bonus* (1679.): »Olovskoj Gospi hodočaste ne samo katolici iz Bosne i Dalmacije, nego i inovjerci iz Bugarske, Srbije i Albanije, i to radi čudesnih ozdravljenja. Tri mjeseca traje sezona za hodočasnike, a vrhunac je na Veliku Gospu. Redovito dolazi bosanski biskup i osobno propovijeda. Osmanlijske vlasti znadu za svečanost i uvažavaju je: propisano je da gvardijan službeno najavi svečanost civilnoj vlasti i zatraži janjičarsku stražu koja će čuvati red.«³⁴

Od sredine 17. stoljeća katolici s tog područja sve više iseljavaju u prekosavske krajeve. Samostan je oko 1670. godine bio privremeno napušten, 1687. svi su franjevci, osim gvardijana, napustili samostan, a 1700. godine definitivno su se preselili u Ilok. Početkom kolovoza 1704. godine samostan i crkva su zapaljeni i od njih su preostale samo ruševine.³⁵ Gradnja današnje crkve povjerena je bosanskohercegovačkom arhitektu, podrijetlom i školovanjem Čehu, Karlu Paržiku.³⁶ Crkva je građena od 1930. do 1932. godine u neoromaničkom slogu, 1936. godine bila je prekrivena, ali u cijelosti nije dovršena. Između godine 1968. – 1971. izgrađena su dva tornja (zvonika), a zgrada samostana podignuta je 1972. /1973. godine.³⁷

²⁸ K. HÖRMANN (Ć. TRUHELKA), »Olovo«, str. 66. Izvještaj Atanazija Jurjevića naveden je u: Mijo Vjenceslav BATINIĆ, »Njekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj poviesti«, *Starine JAZU*, vol. 17, 1885., str. 117–122.

²⁹ K. HÖRMANN (Ć. TRUHELKA), »Olovo«, str. 68; *Glasnik bosanskih i hercegovačkih franjevaca*, vol. 8, 1887., Sarajevo, str. 150.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ M. KARAMATIĆ, A. NIKIĆ, *Blago franjevačkih samostana*, str. 54.

³² Ivan RENDEO, »Olovo u drugoj polovini XVII vijeka«, *Kalendar Napredak*, 1941., str. 67–76.

³³ B. MATIĆ, *Gospa Olovska*, str. 14.

³⁴ *Ibidem*, str. 6; Franjo SUDIĆ VARADINAC, *Pastor bonus*, Venetiis, 1679. Prenesno iz: Lujo ZLOUŠIĆ, *Prošlost i obnavljanje olovskog prošteništa*, Zagreb, 1933.

³⁵ M. KARAMATIĆ, A. NIKIĆ, *Blago franjevačkih samostana*, str. 55.

³⁶ Po projektu istog autora izgrađena je crkva sv. Josipa u Sarajevu.

³⁷ M. KARAMATIĆ, A. NIKIĆ, *Blago franjevačkih samostana*, str. 55.

Bernardin Matić piše da su hodočašća u Olovu neprekidno trajala od kada su 1704. crkva i samostan zapaljeni do gradnje nove crkve 1936. godine, iako nije bilo ni čudotvorne slike, ni samostana, ni crkve, ni zvona, ni stalnog svećenika: »Središte okupljanja bio je crni kamen, jedini ostatak slavne prošlosti.«³⁸

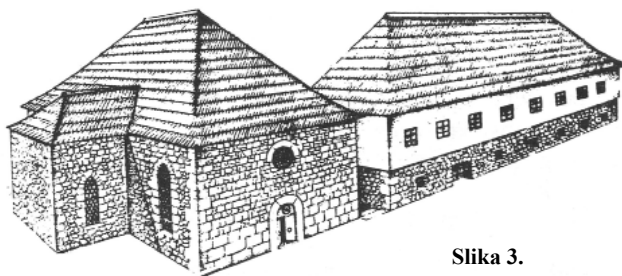
3. Izgled srednjovjekovne crkve i samostana

Godine 1887., prije izgradnje današnje crkve, na tom lokalitetu podignuta je drvena crkva, koja se 1912. srušila.³⁹ Ćiro Truhelka piše da je fra Pavao Semunović, bivši župnik u Vijaci kojoj pripada i Olovo, gradeći 1886. godine drvenu crkvicu naišao na stare zidove koji su ostatci samostana,⁴⁰ što je bio povod za arheološka istraživanja koja su tada provedena. Nakon istraživanja zidovi crkve i samostana nisu konzervirani, nego su opet zatrpani,⁴¹ tako da o rezultatima istraživanja i izgledu crkve i samostana saznajemo samo iz navedenog Truhelkina članka.

Bernardin Matić piše kako je 1958. godine iskopan bunar u crkvenom dvorištu u neposrednoj blizini zidova stare crkve, koji je kopan do stijene na dubini od oko deset metara. Tom prilikom je na dubini od oko dva i pol metra nađena stara ograda od hrastovih kolaca, što upućuje da je debljina nanosa nakon rušenja crkve i samostana više od dva metra.⁴²

Ana Marić, kustosica Zemaljskog muzeja u Sarajevu, piše kako je krajem osamdesetih godina 20. stoljeća Đuro Basler ponovno proveo arheološka istraživanja, ali rezultati tih istraživanja nisu nikad objavljeni u vidu stručnog ili znanstvenog rada. Autorica navodi da danas postoji samo dokumentacija terenskog istraživanja i tlocrt na kojem se vidi prostorni odnos između starog i novog objekta te da tragovi prve srednjovjekovne crkve nisu potvrđeni.⁴³

Bernardin Matić donosi crtež rekonstrukcije izgleda crkve i samostana u Olovu, uz koji navodi ime Đure Baslera, ali ne navodi izvor crteža, pa pretpostavljamo da je preuzet iz neobjavljenih Baslerovih istraživanja⁴⁴ (Slika 3).

Slika 3.

³⁸ B. MATIĆ, *Gospa Olovska*, str. 58.

³⁹ *Ibidem*, str. 35.

⁴⁰ K. HÖRMANN (Ć. TRUHELKA), »Olovo«, str. 72.

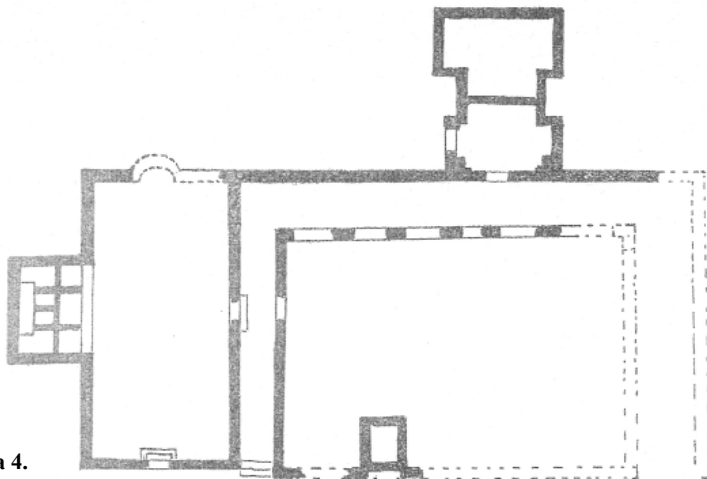
⁴¹ B. MATIĆ, *Gospa Olovska*, str. 16.

⁴² B. MATIĆ, *Gospa Olovska*, str. 44–45.

⁴³ Ana MARIĆ, Svetište Majke Božje – Olovo, *Svjetlo riječi*, <https://www.svjetlorijeci.ba/novosti/sveti%C5%A1te-majke-bo%C5%BEje-%E2%80%93-olovo>, (8. 3. 2022.).

⁴⁴ B. MATIĆ, *Gospa Olovska*, str. 10.

Uz članak Ćire Truhelke predstavljeni su tlocrt crkve i samostana.⁴⁵ Tlocrt pokazuje izduženu jednobrodnu crkvu, dugu 12,6, a široku 9,5 metara, s malom polukružnom apsidom i malom kapelom sa sjeverne strane. Ćiro Truhelka piše da je prema glavnom ulazu bila apsida, kojoj je temelj još zasut, a s lijeve strane bila je kapelica s jednostavnim oltarom od kamena, duga 4 metra, a široka 3,5 metara⁴⁶ (Slika 4).

Slika 4.

Južno od crkve nalazio se pravokutni samostanski kompleks s trijemom i velikom trpezarijom u prizemlju. »Kroz vrata se dolazilo u trijem od samostana koji zatvara samostansko dvorište, uz koje se nalazi samostan s ćelijama. Na trijemu su masivni zidani stupovi.«⁴⁷

Atanazije Jurjević u svom izvještaju za cara Ferdinanda II. 1626. godine kratko opisuju crkvu: »s dvojim vratima od kojih su jedna bila s prednje, a druga s desne strane. Osim jednog oltara s čudotvornom slikom nije bilo u njoj nikakva nakita.«⁴⁸

Franjevački vizitator Pavao Pelizzer Rovinjanin (1600. – 1691.) zapisao je 1640. godine da je sakristija franjevačkog samostana u Olovu imala tajno spremište.⁴⁹ Također je zabilježio da je »sakristija vrlo bogata srebrnim križevima, divnim paramentama, bezbrojnim zavjetnim darovima«⁵⁰. Fra Franjo Sudić Varadinac izvještava 1679. godine da je svetište bogato, »ima puno dragocijenog misnog ruha, srebrnih kaleža i zavjetnih darova«⁵¹.

Ćiro Truhelka spominje da se sa sjeverne strane crkve nalazila mala kapela, dok Pavao Pelizzer Rovinjanin spominje sakristiju crkve s tajnim spremištem, a s obzirom na to da se na tlocrtu crkve vidi samo jedna dodatna prostorija sa sjeverne strane crkve, vjerojatno je riječ o istom prostoru, kojem ti autori različito određuju namjenu, pri čemu se opis Pavla

⁴⁵ K. HÖRMANN (Ć. TRUHELKA), »Olovo«, str. 69.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, str. 68.

⁴⁹ B. MATIĆ, *Gospa Olovska*, str. 18.

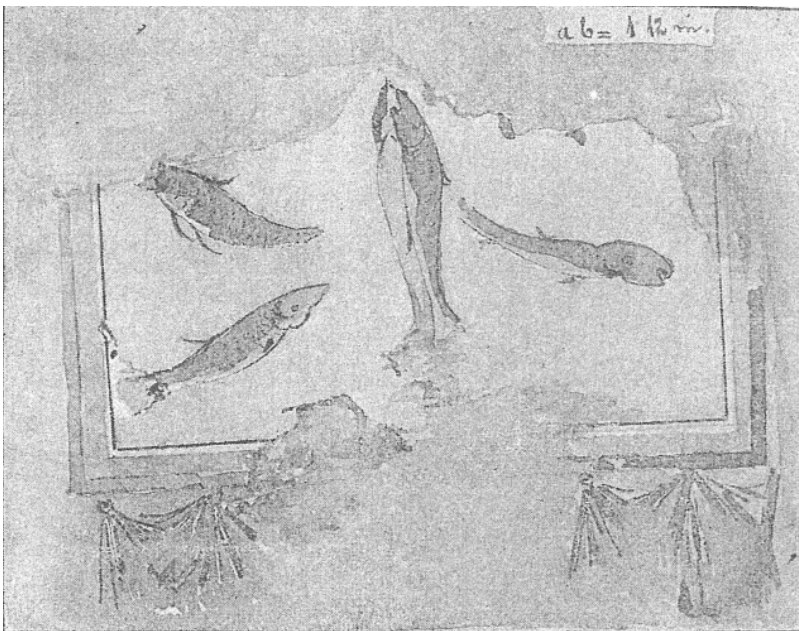
⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, str. 19.

Pelizzera Rovinjanina zasniva na stanju viđenom prilikom njegove vizitacije 1640. godine, dok Ćiro Truhelka izvještava na osnovi arheoloških istraživanja.

4. Zidne slike – opis i ikonografija

U kapelici, ili sakristiji, na sjevernoj strani crkve Ćiro Truhelka pronašao je ulomke zidnih slika: »U kapelici se vide ostaci dobro izrađene slikarije. Po tim ostacima bio je zid razdijeljen na više polja, koja su bila ukrašena ribama, i te ribe ili plivaju ili su nanizane na uzice.«⁵² Izvještaj Ćire Truhelke ne govori ništa o tome je li cijela olovka crkva bila oslikana, ali očekivano je da bi to spomenuo u svojem detaljnom opisu pa možemo pretpostaviti da je bila oslikana samo sjeverna kapelica⁵³ (Slika 5).

Slika 5.

Izgled pronađenog ulomka zidnih slika Ćiro Truhelka zabilježio je na crtežu objavljenom uz članak o rezultatima arheoloških istraživanja.⁵⁴ Crtež pokazuje uokvireno polje u kojem su prikazane ribe, četiri ribe koje su okrenute u različitim smjerovima. Jedna, najveća, smještena je uspravno po sredini polja, s njezine lijeve strane nalaze se dvije ribe, a desne

⁵² K. HÖRMANN (Ć. TRUHELKA), »Olovo«, str. 69.

⁵³ B. MATIĆ (*Gospa Olovka*, str. 26.) piše da je tijekom arheoloških iskopavanja 1886. prenesen u Zemaljski muzej u Sarajevu jedan lijep komad zidne žbuke na kojem je fragment fresko slike, ali ne navodi ništa o izgledu tog ulomka, niti o izvoru tog podatka. U Zemaljskom muzeju nismo pronašli takav ulomak.

⁵⁴ K. HÖRMANN (Ć. TRUHELKA), »Olovo«, str. 69.

strane je još jedna. U donjem dijelu crteža vidi se motiv slikane zavjese, koji je često prisutan u donjoj zoni zidova oslikanih srednjovjekovnih crkava.

Prema rasporedu motiva prikazanih na crtežu možemo zaključiti da je u donjoj zoni kapele bila slikana zavjesa, dok su se u sljedećem pojasu nalazila uokvirena polja s figurativnim motivima. Ćiro Truhelka piše da je zid bio podijeljen na više polja koja su bila ukrašena ribama,⁵⁵ pa možemo pretpostaviti da je motiv ribe bio prikazan u svim poljima tog pojasa. U gornjem pojasu vjerojatno su bili prikazani figurativni prizori biblijskih sadržaja, ili svetačkih likova, kao što je bilo uobičajeno u srednjovjekovnih ikonografiji.

Ribe na crtežu prikazane su realistički, gotovo da možemo odrediti kojoj vrsti pripadaju. Iz crteža Ćire Truhelke nejasno je koliko crtež odražava stil zidnih slika, a koliko stil samog autora crteža, tako da je na osnovi crteža teško zaključivati o stilskim obilježjima koja bi mogla upućivati na vrijeme nastanka zidnih slika. Osobito što Ćiro Truhelka datira te zidne slike u 16. stoljeće,⁵⁶ pa postoji mogućnost da je u svojoj crtežnoj interpretaciji naglasio realističke elemente.

Motiv ribe poznajemo već u umjetnosti starog vijeka, na zidnim slikama s delfinima iz Minojeve palače u Knososu na Kreti, koje pripadaju početcima europske kulture. U etrurskoj umjetnosti motiv s ribama i pticama nalazimo na zidnoj slici u Grobnici lova i ribolova u Tarkviniji, iz oko 520. godine pr. Kr., a u rimskoj umjetnosti u ciklusu zidnih slika nazvanih Odisejevi pejzaži u domusu na Via Graziosa u Rimu iz sredine 1. stoljeća pr. Kr.

Motiv ribe najčešće je prisutan u ranokršćanskoj umjetnosti, zbog simboličkog tumačenja po kojem pet slova od kojih je sastavljena grčka riječ *ichthys* (riba) tvore monogram od početnih slova grčkih riječi *Iēsous Christos Theou Yīos Sōtēr*, odnosno Isus Krist Sin Božji Spasitelj.⁵⁷

Najveći spomenik s motivom riba u ranokršćanskoj umjetnosti su podni mozaici bazilike biskupa Teodora u Akvileji iz 4. stoljeća, poznati kao najveći sačuvani ranokršćanski mozaik (750 m²).⁵⁸ Mozaici južne dvorane predstavljaju starozavjetnu priču o Joni kao prefiguraciju Kristove smrti i uskrsnuća (Mt 12,39-41): »Kao što je Jona bio u utrobi morske nemani tri dana i tri noći, tako će i Sin Čovječji proboraviti u krilu zemlje tri dana i tri noći.«⁵⁹

U hrvatskoj ranokršćanskoj umjetnosti poznat je motiv ribe na mozaiku datiranom u 3. stoljeće, u arheološkim iskopinama ranokršćanske bazilike u kompleksu Eufrazijeve bazilike u Poreču, čiji realizam u prikazivanju upućuje još na utjecaje rimske predkršćanske umjetnosti.

U Bosni i Hercegovini motiv ribe nalazimo na podnim mozaicima gradske vile (Villa urbana) na Ilidži, koji pripadaju rimskoj umjetnosti od 2. do 4. stoljeća.⁶⁰ U medaljonima

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* (ur. Anđelko BADURINA), Zagreb, 1985., str. 509.

⁵⁸ Vidi: <https://visitworldheritage.com/en/eu/basilica-baptistery-and-s%C3%BCdhalle/ef61246f-ba74-424a-939c-5c37f11bb310>, (28. 12. 2020.).

⁵⁹ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, str. 302.

⁶⁰ Esad PAŠALIC, »Period rimske vladavine do kraja III vijeka naše ere«, *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pad ovih zemalja pod osmansku vlast*, Sarajevo, 1984., str. 251.

su prikazani motivi koji simboliziraju more, s ribama, meduzama, morskim zvijezdama i galijama, predstavljenim na realistički način prema klasičnim rimskim uzorima.

U Zemaljskom muzeju u Sarajevu izložen je ulomak pluteja s reljefnim prikazom jata riba nađen na lokalitetu Grudina kod Bugojna. Na nepotpuno sačuvanoj kamenoj ploči, unutar profiliranog okvira, nalazi se reljef s prikazom šest riba koje plivaju u različitim smjerovima, dvije veće i tri manje, dok jedna od većih guta jednu manju ribu (Slika 6).

Slika 6.

U ikonografiji motiv ribe može biti prikazan i u ciklusu Geneze, u prikazu petog dana stvaranja, kada je Bog stvorio ribe i ptice. Riba kao hrana može biti simbol euharistije i tada se prikazuje uz kruh.⁶⁶ Riba je također simbol propovijedanja i apostolstva: riba koju treba uloviti čovjek je kojeg treba obratiti.⁶⁷ Može biti simbol sv. Petra, koji se u evanđelju spominje kao ribar ljudi, i sv. Antuna Padovanskog, koji je propovijedao ribama.⁶⁸ Andrija

Motiv delfina koji guta polipa prati Kristov monogram na više rano-kršćanskih sarkofaga iz Salone, uz tumačenje da delfin predstavlja Krista, a polip zle sile.⁶¹ Prema analogiji ribe koja guta manju ribu na pluteju iz Grudina, s motivom delfina koji guta polipa u Saloni, Veljko Paškvan datira u plutej iz Grudina u 4. stoljeće.⁶²

Grudine su značajan arheološki lokalitet na kojem se nalazi starokršćanski arhitektonski kompleks s ostatcima bazilike i baptisterija podignutim na ruševinama rimskih termi iz 2. stoljeća.⁶³ Ulomci pluteja nađeni su u krugu koncentrične pis-

⁶¹ Veljko PAŠKVALIN, »Ulomak pluteja iz starokršćanske bazilike u Bugojnu«, *Zbornik radova posvećen akademiku Alojzu Bencu* (ur. Borivoj ČOVIĆ), Sarajevo, 1991., str. 213.

⁶² V. PAŠKVALIN, »Ulomak pluteja«, str. 218.

⁶³ *Ibidem*, str. 212.

⁶⁴ *Ibidem*, str. 213.

⁶⁵ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, str. 509.

⁶⁶ Jean CHEVALIER, Alain GHEERBRANT, *Rječnik simbola*, Zagreb, 1989., str. 559.

⁶⁷ J. CHEVALIER, A. GHEERBRANT, *Rječnik simbola*, str. 559.

⁶⁸ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, str. 509.

Zirdum smatra da ribe prikazane na ulomku iz crkve Uznesenja Bogorodičina u Olovu predstavljaju dio prizora sa sv. Antonom koji propovijeda ribama.⁶⁹

Od 4. stoljeća motiv ribe gubi se u starokršćanskoj umjetnosti i simbolici,⁷⁰ a u umjetnosti kasnijih srednjovjekovnih stoljeća puno se rjeđe pojavljuje, tako da prikaz riba iz sakristije olovske crkve predstavlja rijedak primjer tog ikonografskog motiva u zidnom slikarstvu kasnog srednjeg vijeka.

Ćiro Truhelka »po karakteru radnje« datira ulomke zidnih slika iz Olova u 16. stoljeće, oslanjajući se vjerojatno i na podatak da se olovski samostan prvi put spominje 1514. godine, koji navodi u svojem članku.⁷¹ Kako se prisustvo čudotvorne slike Gospe Olovske spominje od 16. stoljeća, a izvještaji iz 17. stoljeća spominju da se ta slika nalazila u kapelici s lijeve strane crkve,⁷² što vjerojatno odgovara prostoriji u kojoj su nađene zidne slike, moguće je da su zidne slike nastale u 16. stoljeću kao dekoracija kapele u kojoj je smještena čudotvorna Gospina slika. Ipak, s obzirom na to da je 16. stoljeće bilo vrijeme osmanske vlasti, mala je vjerojatnost da bi se u to vrijeme poduzimali neki ozbiljniji radovi u crkvi, kao što je oslikavanje. Također, da je do oslikavanja došlo u 16. stoljeću, mogli bismo očekivati da je sačuvan i neki pisani podatak o tome u drugim pisanim izvorima.

Ćiro Truhelka piše da su ribe simbol smrti i na osnovi toga zaključuje da je prostorija u kojoj su nađene zidne slike predstavljala grobnicu, a potvrdu za to nalazi u kostima koje su nađene u crkvi.⁷³ Vidjeli smo da vizitatori iz 17. stoljeća opisuju tu prostoriju kao sakristiju ili kao kapelu u kojoj je smještena čudotvorna Gospina slika, ali ne spominju zidne slike, pa možemo pretpostaviti da su zidne slike bile prebijeljene prije 17. stoljeća. Atanazije Jurjević 1626. godine piše da osim oltara s čudotvornom slikom »u crkvi nije bilo nikakvog nakita«⁷⁴.

Izvještaj Ćire Truhelke ne spominje ništa o tome jesu li se na zidnim slikama nalazili tragovi kasnije žbuke ni na kojem sloju žbuke su zidne slike nađene, na prvom ili nekom kasnijem, što bi nam moglo pomoći u datiranju.

Zdravko Kajmaković smatra da je pretpostavka da su zidne slike iz 16. stoljeća bez osnove,⁷⁵ gradnju samostana datira u 14. stoljeće,⁷⁶ a zidne slike datira prije osmanskog osvajanja 1463. godine, vjerojatno na kraj 14. stoljeća.⁷⁷

U kasnijoj gotičkoj umjetnosti, većinom u 15. stoljeću, sve je više prisutna upotreba šablona za slikanje dekorativnih uzoraka u okviru slikanog ciklusa pa su u srednjem pojasu zidnih slika, iznad pojasa sa slikanom zavjesom, često šablonom nanoseni neki stilizirani figurativni motivi, životinjski ili vegetabilni. S obzirom na to da su ribe u srednjem pojasu zidnih slika u kapeli olovske crkve slikane prostoručno, vjerojatno njihov nastanak treba

⁶⁹ A. ZIRDUM, »Olovski (crni) kamen«, str. 132.

⁷⁰ Nenad CAMBI, »Krist i njegova simbolika u likovnoj umjetnosti starokršćanskog perioda u Dalmaciji«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, br. 70–71, Split, 1977., str. 93.

⁷¹ K. HÖRMANN (Ć. TRUHELKA), »Olovo«, str. 69.

⁷² Vidjeti bilješke 48–51.

⁷³ K. HÖRMANN (Ć. TRUHELKA), »Olovo«, str. 69.

⁷⁴ *Ibidem*, str. 68.

⁷⁵ Z. KAJMAKOVIĆ, *Zidno slikarstvo*, str. 80.

⁷⁶ *Ibidem*, str. 79.

⁷⁷ *Ibidem*, str. 80.

datirati prije 15. stoljeća, odnosno u 14. stoljeće. Time se otvara pitanje preciznijeg određivanja vremena i okolnosti izgradnje olovske crkve i njezine povezanosti s povijesnim prilikama u srednjovjekovnom Olovu.

5. Povijesno-kulturne prilike u srednjovjekovnom Olovu

Olovo se počelo razvijati kao rudarsko naselje u sedamdesetim godinama 14. stoljeća kada u Bosni počinju s radom rudnici olova, srebra i zlata.⁷⁸ Poslije Srebrenice Olovo je bilo glavni rudarski i trgovački centar na čitavom bosanskom području.⁷⁹ S najranijim fazama razvoja rudarstva u Bosni bili su povezani njemački rudari Sasi, koji se naseljavaju uz bosanske rudnike.⁸⁰ U pisanim spomenicima Sasi se u Bosni prvi put spominju 1339. godine, za vladavine bana Stjepana II. Kotromanića (1314. – 1353.).⁸¹

Osim rudara Sasa u bosanskim rudarskim naseljima bilo je najviše Dubrovčana,⁸² koji su tijekom srednjovjekovnih stoljeća s Bosnom održavali intenzivne trgovačke veze. Rane trgovačke veze Dubrovnika i Bosne potvrđene su Poveljom Kulina bana iz 1189. godine, kojom je bosanski ban dubrovačkim trgovcima bez ikakvih nametnutih naknada osigurao slobodno i sigurno kretanje kroz zemlje u kojima se protezala njegova vlast.⁸³ Uz rudarska naselja u Bosni naseljavali su se i Kotorani, Barani, Splićani, Trogirani, Korčulani, Zadran i drugi Dalmatinci, uz koje je bilo i Mlečana i drugih talijanskih trgovaca i zanatlija.⁸⁴

Bosanski rudnici u početku su bili u posjedu bosanskih kraljeva, a kasnije, darovanjem ili prodajom, dolaze u posjed velikaša.⁸⁵ Olovo je još 1398. godine bilo kraljevski posjed.⁸⁶ Kraljevi su davali u zakup olovsku carinu i »komore«, a zakupci su bili Dubrovčani.⁸⁷

Na kraju 14. stoljeća olovski rudnik bio je u vlasništvu obitelji Radinovića, a potom Pavlovića, koji su kada je kraljevska vlast oslabila ubirali prihode od olovskih rudnika i carine.⁸⁸ Pavao Radinović, začetnik obitelji Pavlovića, bio je u to vrijeme uz Hrvoja Vukčića i Sandalja Hranića najznaменijti bosanski velikaš.⁸⁹

Olovo je ostalo obiteljsko dobro Pavlovića sve do osmanskog osvajanja Bosne 1463. godine.⁹⁰ Kada je sultan Mehmed II. zauzeo Bosnu, i u povratku iz Bosne pogubio Pavloviće, olovski rudnici postali su sultanskim. Dubrovčani su ostali i dalje u Olovu, a kao prvi

⁷⁸ Pavo ŽIVKOVIĆ, »Veze Olova i Dubrovnika u srednjem vijeku«, *Tristota obljetnica stradanja samostana i crkve u Olovu. Zbornik radova sa Znanstvenog skupa* (ur. Marko KARAMATIĆ), Sarajevo, 2008., str. 56.

⁷⁹ D. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, *Gradska naselja*, str. 38.

⁸⁰ *Ibidem*, str. 148.

⁸¹ Milenko S. FILIPOVIĆ, *Varošica Olovo s okolicom*, Beograd, 1934., str. 10.

⁸² M. S. FILIPOVIĆ, *Varošica Olovo*, str. 12.

⁸³ Ivan BENDIŠ, »Nekretnine bosanskih velmoža i vladara u Dubrovniku«, *Rostra: Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*, god. 7, br. 7, Zadar, 2016., str. 77.

⁸⁴ M. S. FILIPOVIĆ, *Varošica Olovo*, str. 12.

⁸⁵ K. HÖRMANN (Č. TRUHELKA), »Olovo«, str. 64.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ M. S. FILIPOVIĆ, *Varošica Olovo*, str. 12.

⁸⁸ P. ŽIVKOVIĆ, »Veze Olova i Dubrovnika«, str. 57.

⁸⁹ K. HÖRMANN (Č. TRUHELKA), »Olovo«, str. 64–65.

⁹⁰ D. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, *Gradska naselja*, str. 76.

zakupci olovske carine pod Osmanlijama spominju se Dubrovčani Vito Hokšadam i hodža Bajazit.⁹¹

Zemlja koja se nalazila u posjedu obitelji Pavlovića u historiografiji se spominje kao here tička, naseljena većinom pripadnicima Crkve bosanske.⁹² Zbog toga možemo pretpostaviti da je velik broj katoličkih doseljenika, koji se u to vrijeme naseljavaju uz rudnike na tom području, vjerojatno pokrenuo izgradnju katoličkih crkava za svoje vjerske potrebe.

Vidjeli smo da su posjetioci Olova u 17. stoljeću zabilježili da je izgradnja crkve Blažene Djevice Marije u Olovu prethodila osnutku franjevačkog samostana, koji se prvi put spominje 1375. godine.⁹³ Izgradnja olovske crkve u 14. stoljeću vjerojatno se može povezati s postojanjem rudarskog naselja, doseljavanjem Sasa i osnivanjem naseobina Dubrovčana i drugih doseljenika iz dalmatinskih gradova, kao što je bio slučaj i u nekim rudarskim centrima na Kosovu.⁹⁴

Saska crkva u Novom Brdu i crkva sv. Petra u Starom Trgu kod Trepče, povezane su s osnivanjem rudarskog naselja i dolaskom saskih rudara, a obje crkve nazivaju se i Saskim (Saškim) crkvama.⁹⁵ Crkva u Trepči izgrađena je vjerojatno u drugoj polovici 13. stoljeća,⁹⁶ a crkva u Novom Brdu u prvoj polovici 14. stoljeća.⁹⁷ Objе crkve bile su oslikane zidnim slikama.⁹⁸ U našim ranijim istraživanjima pokazali smo značajnu ulogu kolonije Dubrovčana i izgradnji i oslikavanju crkve sv. Petra u Starom Trgu kod Trepče.⁹⁹

Desanka Kojić-Kovačević piše da je u Bosni izgradnja katoličkih crkava vezana uz razvoj gradova i dolazak franjevaca.¹⁰⁰ Franjevci podižu u Bosni samostane nakon osnutka franjevačke vikarije 1340. godine,¹⁰¹ pa bismo tu godinu mogli uzeti kao vremenski okvir za izgradnju crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Olovu.

Posvećenje olovske crkve Uznesenju Bogorodičinu također ukazuje da je njezina izgradnja povezana s franjevačkim redom, jer je štovanje Bogorodice kod franjevaca bilo posebno naglašeno, i većina franjevačkih crkava u Bosni bila je posvećena Bogorodici.¹⁰²

Andrija Zirdum piše da se na temelju povijesnih izvora i arheološke građe u srednjem vijeku na tlu današnje BiH može utvrditi postojanje 456 kršćanskih crkava, od kojih je 26 bilo posvećeno Djevici Mariji.¹⁰³ Najveće od Bogorodičinih crkava u Bosni bile su u Vranduku, Zvorniku i Jajcu, a crkva u Olovu bila je najmanja, pa autor zaključuje da se

⁹¹ M. S. FILIPOVIĆ, *Varošica Olovo*, str. 12.

⁹² P. ŽIVKOVIĆ, »Veze Olova i Dubrovnika«, str. 63.

⁹³ D. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, *Gradska naselja*, str. 284; A. BARUN, *Svjedoci i učitelji*, str. 124.

⁹⁴ Rosana RATKOVČIĆ, »Katolička crkva sv. Petra i dubrovačka kolonija u Starom Trgu kod Trepče«, *Ars Adriatica*, god. 7, br. 1, Zadar, 2017., str. 129–144.

⁹⁵ MARICA ŠUPUT, »Crkva u Starom Trgu«, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, god. 12, br. 1, Beograd, 1974., str. 326.

⁹⁶ *Ibidem*, str. 321–329, 326.

⁹⁷ *Ibidem*, str. 326.

⁹⁸ R. RATKOVČIĆ, »Katolička crkva sv. Petra«, str. 137.

⁹⁹ *Ibidem*, str. 129–144.

¹⁰⁰ D. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, *Gradska naselja*, str. 281.

¹⁰¹ *Ibidem*, str. 282; Marijan ŽUGAJ, »Bosanska vikarija i franjevci konventualci«, *Croatica christiana periodica*, god. 13, br. 24, Zagreb, 1989., str. 6.

¹⁰² A. BARUN, *Svjedoci i učitelji*, str. 126–127; D. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, *Gradska naselja*, str. 290.

¹⁰³ A. ZIRDUM, »Olovski (crni) kamen«, str. 134.

na osnovi relativno malih dimenzija crkve u Olovu može pretpostaviti da je ona jedna od najstarijih franjevačkih crkava u Bosni.¹⁰⁴

Olovo se u srednjem vijeku koristilo za pokrivanje krovova crkava i palača,¹⁰⁵ što je bio glavni razlog velike potražnje za olovom u to vrijeme, a time i za uspješnost olovskog rudnika i razvoj srednjovjekovnog Olova. Olovo se iz olovskih rudnika transportiralo do ušća Neretve i dalje u Dubrovnik, ili se ukrcavalo na brodove i vozilo u Veneciju i na Siciliju.¹⁰⁶

Ćiro Truhelka u svom radu navodi članak u *Glasniku bosanskih i hercegovačkih franjevača*, potpisan inicijalima D. A., iz travnja 1887. godine, koji kaže da je crkva u Olovu bila oniska, prekrivena kamenom pločom, a prije je bila prekrivena daskama.¹⁰⁷ Bernardin Matić smatra da su strop i oltari u crkvi vjerojatno bili od drveta, zbog čega je crkva kada je bila zahvaćena požarom tako brzo izgorjela.¹⁰⁸

Ako prihvatimo pretpostavku da je olovska crkva u srednjem vijeku bila prekrivena daskama ili kamenom pločom, otvara se pitanje zbog čega nije bila prekrivena olovom kad se nalazila na izvorištu tog materijala, koji se iz olovskih rudnika razvio po cijelom Jadranu i dijelu Sredozemlja. Možda u tome možemo naći još jedan prilog pretpostavci o gradnji olovске crkve sredinom 14. stoljeća, prije nego što su se u 15. stoljeću rudnici i trgovina olovom u potpunosti razvili.

S pretpostavljenim vremenom izgradnje crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Olovu, sredinom 14. stoljeća, vjerojatno možemo povezati i nastanak zidnih slika u kapelici (sakristiji) crkve, koje poznajemo samo iz izvještaja Ćire Truhelke i crteža objavljenog uz taj izvještaj.

Na prostoru gdje je sve do prve polovice 15. stoljeća najutjecajnija vjerska zajednica Crkva bosanska izgradnja crkve u Olovu vjerojatno je bila povezana s vjerskim potrebama naseljenika katoličke vjere, u prvom redu Dubrovčana, a vjerski obredi i održavanje crkve bili su povjereni franjevcima, koji 1340. godine osnivaju Bosansku vikariju. Kako Crkva bosanska za svoje vjerske obrede ne gradi posebne građevine, na tom prostoru nije postojala tradicija izgradnje katoličkih crkava i drugih vjerskih objekata pa su majstori koji su gradili i oslikavali crkvu u Olovu vjerojatno došli iz nekih drugih krajeva, a s obzirom na snažne veze bosanskih velikaša s Dubrovnikom tijekom srednjovjekovnih stoljeća i na brojne dubrovačke naseljenike na tom području, majstori koji su gradili i oslikavali olovsku crkvu vjerojatno su također došli iz Dubrovnika.

Iz dubrovačkih izvora saznajemo da su Dubrovčani već u 14. stoljeću pomagali franjevačke samostane u Bosni, a najviše su darivali crkvu sv. Nikole u Milama.¹⁰⁹ Osim novčane pomoći, samostane u Bosni potpomažu Dubrovčani u bogatoj odjeći, plemenitim metalima i konjima.¹¹⁰ Simon Borčić ostavio je 1387. godine samostanu male braće u Srebrenici 25 perpera srebreničkih groša i četiri groša za cipele.¹¹¹

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ K. HÖRMANN (Ć. TRUHELKA), »Olovo«, str. 63.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ *Ibidem*, str. 68–69.

¹⁰⁸ B. MATIĆ, *Gospa Olovska*, str. 17.

¹⁰⁹ D. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, *Gradska naselja*, str. 284.

¹¹⁰ A. BARUN, *Svjedoci i učitelji*, str. 124.

¹¹¹ D. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, *Gradska naselja*, str. 284.

U prvoj polovici 15. stoljeća, s razvojem dubrovačkih naseobina, povećava se broj poklona franjevačkim samostanima. Dubrovčani ostavljaju dio svoje zaostavštine za spas svoje duše lokalnim samostanima ili samostanima iz okolnih mjesta.¹¹² Crkvi u Olovu ostavlja šest dukata 1436. godine Petko Pribojević, zlatar iz Srebrenice. Radič Mišetić iz Fojnice ostavlja 1449. godine crkvi u Olovu pet dukata, koje treba investirati u kuće za stanovanje male braće, a 1461. godine Mileta Radičević iz Fojnice ostavlja crkvi u Olovu dva dukata.¹¹³ Djelovanje dubrovačkih slikara u Bosni, ili za bosanske velikaše u Dubrovniku, pokazuju arhivski dokumenti iz 15. stoljeća,¹¹⁴ što vjerojatno predstavlja nastavak tradicije započete u ranijim stoljećima, kojoj pripada i oslikavanje olovske crkve, o čemu nemamo dokumentirana svjedočanstva.

Po nalogu Malog vijeća 1427. godine slikar Ivan Ugrinović oslikao je i ukraasio malu dvoranu i jednu sobu u kući Sandalja Hranića u Dubrovniku; prostorije su ukrašene zlatnim zvijezdama i drugom ornamentikom, ali bez figura.¹¹⁵ Sljedeće godine isti slikar dobio je nalog da na kući Radoslava Pavlovića u Dubrovniku oslika vrata i prozore zlatom i drugim uobičajenim ukrasima.¹¹⁶ U lipnju 1429. godine Ivan Ugrinović išao je raditi neke slikarske poslove na dvoru Sandalja Hranića, a devet godina kasnije izradio je Ivanišu Pavloviću, za cijenu od deset dukata, dvije zastave za trube, na kojima je predstavljen sv. Vlaho kako drži u rukama grad Borač.¹¹⁷ Lovro Marinov Dobričević obvezao se 1459. godine da će za franjevačku vikariju u Bosni napraviti dvije slike prema prethodno izrađenoj skici,¹¹⁸ a kasnije je Lovro Dobričević napravio još jednu sliku bosanskoj vikariji (1460. – 1462.).¹¹⁹ Tijekom 15., pa i 16. stoljeća, neki su bosanski mladići išli u Dubrovnik na slikarsku poduku. Slikar Blaž Jurjev Trogirani primio je u proljeće 1431. godine u Dubrovniku za pomoćnika Martina Petkovića iz Jajca, a Martin je 1438. godine izradio i neke samostalne radove na rezbarenom koru u franjevačkoj crkvi u Splitu.¹²⁰ Godine 1424. neki Radiša Obradović iz Gacka stupio je na zanat kod dubrovačkog štitara i slikara Matka Junčića.¹²¹ Kod slikara Tome je 1428. godine počeo učiti Cvjetko Ljupsalić iz Dračevice.¹²² Stjepan Ugrinović je 1471. godine uzeo u nauk na sedam godina nekog Milosava-Petra Miljenovića iz sela Ponikava u Dabar-Polju.¹²³ Godine 1490. Petar Vukičević iz Burmaza odlazi na zanat kod dubrovačkog slikara Petra Mihajlovića.¹²⁴ Slikar Matko Milović obećao je 1501. godine da će godinu dana za određenu naknadu podučavati u slikarstvu Marka Stje-

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ *Ibidem*, str. 286.

¹¹⁴ Pavao ANĐELIĆ, »Doba srednjovjekovne bosanske države«, *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pad ovih zemalja pod osmansku vlast* (ur. Alojz BENEĆ), Sarajevo, 1984., str. 502.

¹¹⁵ P. ANĐELIĆ, »Doba srednjovjekovne bosanske države«, str. 502.

¹¹⁶ *Ibidem*, str. 502.

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ Ivana PRIJATELJ-PAVIČIĆ, »Prilog poznavanju sudbine slike uskrslog Krista i kralja Stjepana Tomaša porijeklom iz Kraljeve Sutjeske«, *Stoljeća Kraljeve Sutjeske, zbornik radova* (ur. Marko KARAMATIĆ), Kraljeva Sutjeska – Sarajevo, 2010., str. 105–143.

¹¹⁹ P. ANĐELIĆ, »Doba srednjovjekovne bosanske države«, str. 502.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ *Ibidem*.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ *Ibidem*, str. 503.

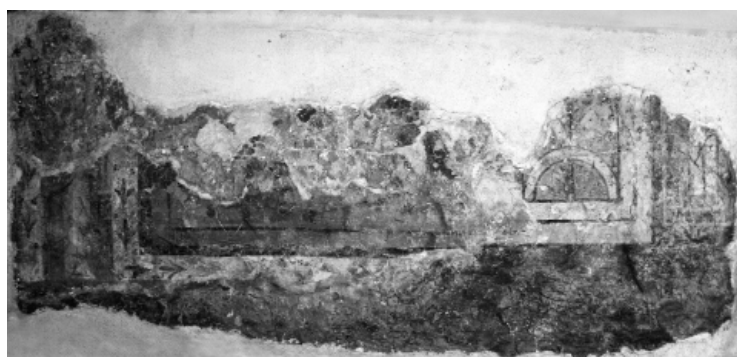
panovića, trebinjskog kaluđera i cimatora.¹²⁵ Trebinjac Marko, sin Radoja Vukčića, učio je slikarstvo kod Nikole Božidarevića 1516. godine.¹²⁶

O radu dubrovačkih majstora na zidnim slikama u Bosni govore dva podatka. Mihajlo iz Bologne obvezao se 1324. godine da će za 60 perpera oslikati trideset slika na zidovima u kapeli sv. Stjepana u Trebinju, a godine 1510. dubrovački slikar Vice Dobričević ugovorio je s kaluđerom Matejem iz Trebinja da će u crkvi manastira Tvrdoš izraditi freske »na grčki način«.¹²⁷

U Olovu je djelovanje nekog dubrovačkog majstora zabilježeno u veljači 1403. godine, kada se dubrovački kamenar Petar Pavlović obavezao da će otići raditi u Olovo.¹²⁸

Iako dokumentirano djelovanje dubrovačkih slikara u Bosni, kao i školovanje bosanskih mladića u slikarskim radionicama u Dubrovniku, pokazuje da bi autora izgubljenih zidnih slika iz kapele olovske crkve vjerojatno trebalo potražiti među dubrovačkim slikarima, na srednjovjekovnim zidnim slikama sačuvanim u Dubrovniku i okolici ne nalazimo primjere koji bi pružili mogućnost izravne usporedbe s ulomkom iz Olova.

Zdravko Kajmaković spominje kako ranosrednjovjekovne freske pronađene na prizemnim zonama ruševine crkve sv. Magalene u Stonskom polju sadrže slične dekoracije sokla.¹²⁹ Međutim, na tom slabo sačuvanom ulomku vidi se samo neodređen geometrijski ornament, koji ne pruža nikakve čvrste osnove za detaljnije istraživanje i povezivanje s olovskim ulomkom¹³⁰ (Slika 7).

Slika 7.

U refektoriju franjevačkog samostana Pohodjenja Marijina u Mokošici u Rijeci dubrovačkoj nalazi se detalj zidne slike s motivom dviju riba i natpisom koji datira taj prikaz 1580. godine. Riba su realistički slikane pa se može točno odrediti koja su vrsta – tunj i polanda. Taj oslik nastao je vjerojatno iz potrebe da se zabilježi lokalna legenda prema kojoj su se

¹²⁵ *Ibidem.*

¹²⁶ *Ibidem.*

¹²⁷ P. ANĐELIĆ, »Doba srednjovjekovne bosanske države«, str. 506.

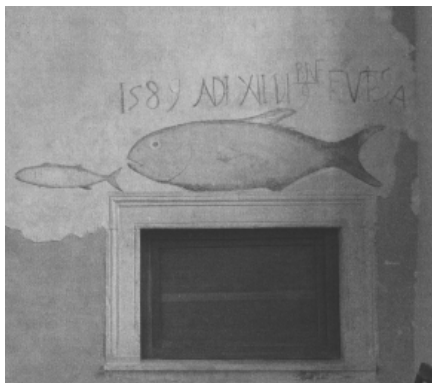
¹²⁸ Cvito FISKOVIĆ, »Dalmatinski majstori u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini«, *Radovi sa simpozijuma »Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura«* (ur. Fikret IBRAHIMPAŠIĆ), Zenica, 1973., str. 150.

¹²⁹ Z. KAJMAKOVIĆ, *Zidno slikarstvo*, str. 80.

¹³⁰ Zahvaljujem kolegama Antunu Baće i Veroniki Šulić na poslanim fotografijama ulomka zidne slike iz crkve sv. Magdalene u Stonskom polju.

redovnici nahranili dvjema ribama iz Omble,¹³¹ pa ima više ulogu grafita nego osmišljenog likovnog programa koji bi predstavljao uporište za daljnje stilske usporedbe (Slika 8).

Djelovanje dubrovačkih graditelja i slikara u Bosni u 15. stoljeću poznato je iz arhivskih dokumenata.¹³² U istraživanju ranijeg srednjovjekovnog zidnog slikarstva u Bosni povezali smo nastanak zidnih slika iz crkve nepoznatog titulara u Paniku kod Bileće, iz prvih desetljeća 12. stoljeća, sa skupinom koja obuhvaća zidne slike iz tzv. »bizantske« bazilike

Slika 8.

Zaključak

Pokušaj istraživanja zidnih slika iz kapele crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Olovu, tragom samo jednog crteža nalaza iz 1886. godine, očekivano je otvorio niz neodgovorenih pitanja koja se odnose na vrijeme nastanka zidnih slika i njihovo stilsko opredjeljenje, a nejasnoćama pridonosi i rijedak ikonografski motiv s ribama.

Motiv riba čest je u ranosrednjovjekovnoj umjetnosti, ali se u umjetnosti kasnog srednjeg vijeka puno rjeđe pojavljuje, tako da prikaz riba iz kapele olovske crkve predstavljala rijedak ikonografski primjer u kasnosrednjovjekovnom slikarstvu, koji ne pruža osnovu za datiranje zidnih slika iz crkve Uznesenja Marijina u Olovu.

Budući da više autora iz 17. stoljeća spominje da se crkva ondje nalazila prije osnutka franjevačkog samostana, koji se prvi put spominje 1375. godine, pretpostavili smo da se izgradnja crkve može datirati u vrijeme neposredno nakon osnutka bosanske franjevačke vikarije 1340. godine, pa je to vrijeme u koje smo datirali i izgubljene zidne slike.

Prostoručno slikanje motiva u drugom pojasu zidnih slika, iznad slikane zavjese, gdje se u kasnijoj srednjovjekovnoj umjetnosti, uglavnom od 15. stoljeća, dekorativni motivi obično

¹³¹ *Zidno slikarstvo grada Dubrovnika, pregledni katalog*, (ur. Veronika ŠULIĆ), Dubrovnik, 2016., str. 31.

¹³² C. FISKOVIĆ, »Dalmatinski majstori«, str. 150; P. ANĐELIĆ, »Doba srednjovjekovne bosanske države«, str. 445.

¹³³ Rosana RATKOVČIĆ, izlaganje »Adriobizantizam u dubrovačkom zaleđu – ulomci zidnih slika iz crkve nepoznatog titulara u Paniku kod Bileće i sv. Tome u Kutima kod Herceg Novog«, na međunarodnom znanstvenom skupu *LJUBO KARAMAN, Pedeset godina poslije*, održanom u Splitu, 23. i 24. rujna 2021. Istoimenu tekst u pripremi je za objavljivanje u zborniku skupa.

izvode šablonom, upućuje na ranije datiranje zidnih slika, u skladu s pretpostavljenim vremenom izgradnje crkve, oko sredine 14. stoljeća.

Pritom treba reći da nikakva obilježja arhitekture crkve i zidnih slika, vidljiva iz predstavljenog tlocrta i crteža, ne sprječavaju ni ranije datiranje. Crkva se može smatrati tipičnom romaničkom jednobrodnom građevinom s apsidom, a rijedak ikonografski motiv s ribama, slikan prostoručno u srednjem pojasu zidnih slika, gdje se u srednjovjekovnom zidnom slikarstvu obično slikaju dekorativni i ornamentalni motivi, ostavlja otvorenom donju granicu za njihovo datiranje.

Kako se vrijeme između 1250. i 1322. godine u bosanskoj kulturnoj historiografiji smatra razdobljem kulturne depresije,¹³⁴ pretpostavili smo da je gradnju crkve i oslikavanje kapele primjereno datirati najranije oko sredine 14. stoljeća, kada za vrijeme bana Stjepana II. Kotromanića dolazi do postupnog obnavljanja kulturnog života, počinju s radom bosanski rudnici, naseljavaju se strani trgovci i zanatlije, dok osnivanje franjevačke vikarije daje poticaj gradnji novih crkava i samostana, a vjerojatno i njihovu oslikavanje.

S obzirom na to da se Olovo sredinom 14. stoljeća nalazilo na zemlji Pavlovića, koja se u srednjovjekovnoj historiografiji smatra zemljom heretika, odnosno područjem naseljenim pripadnicima Crkve bosanske, pretpostavili smo da je crkva u Olovu bila građena za katoličke doseljenike, a pastoralna skrb, liturgijski život i održavanje crkve bili su povjereni franjevcima.

Na području pod dominacijom Crkve bosanske, koja svoje vjerske obrede nije održavala u posebnim vjerskim građevinama, vjerojatno u to vrijeme nije bilo majstora koji su imali znanja potrebna za izgradnju i oslikavanje crkve pa su majstori koji su gradili olovsku crkvu i oslikali njezinu kapelu pozvani iz drugih krajeva. S obzirom na snažne trgovačke i kulturne veze Bosne i Dubrovnika tijekom svih srednjovjekovnih stoljeća, i na dokumentirano prisustvo dubrovačkih majstora u Bosni u 15. stoljeću, pretpostavili smo da su graditelji olovске crkve i majstori zidnih slika također došli iz Dubrovnika.

Djelovanje majstora koji dolazi iz Dubrovnika ranije smo pretpostavili na ulomcima zidnih slika iz crkve nepoznatog titulara u Paniku kod Bileće, koje smo datirali u prva desetljeća 12. stoljeća. O prisustvu dubrovačkih majstora u Bosni u 15. stoljeću svjedoče arhivski dokumenti pa pretpostavljeno djelovanje dubrovačkih majstora u Olovu upotpunjuje i potvrđuje taj kontinuitet.

SUMMARY

NEW CONTRIBUTIONS TO THE RESEARCH OF THE MEDIEVAL FRANCISCAN MONASTERY AND CHURCH OF THE ASSUMPTION OF THE BLESSED VIRGIN MARY IN OLOVO

Taking into account the cultural and historical context of Olovo in the Middle Ages, as well as the history of the Franciscan monastery and the Church of the Assumption of the

¹³⁴ P. ANĐELIĆ, »Doba srednjovjekovne bosanske države«, str. 445.

Blessed Virgin Mary, we attempted to explore the possibilities of interpreting the drawings of fragments of lost wall paintings found in the chapel of the church during archaeological excavations in 1886. This drawing is the only recorded trace of the lost wall paintings from the church destroyed in 1704, and the author of the drawing is Ćiro Truhelka, who led the aforementioned archaeological excavations.

The drawing depicts a framed field showing fishes, with a motif of painted curtains visible at the bottom of the drawing, a motif commonly present in the lower zone of walls painted in medieval churches. The motif of fishes is common in early medieval art but appears much less frequently in late medieval art, making the depiction of fishes from the chapel of the Olovo church a rare iconographic example in late medieval painting.

Since several authors from the 17th century mention that the church existed here before the establishment of the Franciscan monastery, first mentioned in 1375, we assumed that the construction of the church could be dated to the period immediately after the establishment of the Bosnian Franciscan Vicariate in 1340, thus dating the lost wall paintings to that time.

The manual painting of motifs in the second band of wall paintings, above the painted curtains, where in later medieval art, mainly from the 15th century, decorative motifs are usually executed by stencil, indicates an earlier dating of the wall paintings, in line with the assumed time of construction of the church, around the mid-14th century.

Considering that Olovo in the mid-14th century was situated on the land of the Pavlović family, which is considered the land of heretics in medieval historiography, or the area inhabited by members of the Bosnian Church, we assumed that the church in Olovo was built for Catholic settlers, and the conduct of rites and maintenance of the church were entrusted to the Franciscans.

In the area under the domination of the Bosnian Church, which did not hold its religious rites in separate religious buildings, there were probably no craftsmen at that time who had the necessary knowledge for the construction and painting of churches, so the craftsmen who built the Olovo church and painted its chapel were likely invited from other regions. Given the strong trade and cultural ties between Bosnia and Dubrovnik throughout the medieval centuries, and the documented presence of Dubrovnik craftsmen in Bosnia in the 15th century, we assumed that the builders of the Olovo church and the painters of its wall paintings also came from Dubrovnik.

We had previously assumed the activity of craftsmen from Dubrovnik based on fragments of wall paintings from the church of an unknown patron in Panik near Bileća, which we dated to the first decades of the 12th century. Archival documents testify to the presence of Dubrovnik craftsmen in Bosnia in the 15th century, thus the assumed activity of Dubrovnik craftsmen in Olovo complements and confirms this continuity.

KEY WORDS: *The Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Olovo, the Bosnian Franciscan Vicariate, the Bosnian Church, mining in Olovo, connections between Olovo and Dubrovnik in the Middle Ages, medieval wall painting*